

Jean Liedloffová

Koncept kontinua

Hledání ztraceného štěstí
pro nás a naše děti

Slovo úvodem

Je známým faktem, že v západní společnosti ubývá dětí. Mnoho lidí volí bezdětnost, jiní mají jen jedináčka s tím, že „další dítě už by nezvládli“. Náš svět se pozvolna změnil tak, že v něm děti — buďme upřímní — trochu překážejí.

Když se narodí, odříznou nás od zaměstnání, zúží společenské kontakty, způsobí, že seschnou naše finanční zdroje. Dělalí nepořádek, šlapou do psích hovínek a záchvaty zlosti dostávají zásadně na veřejnosti.

„Vždyť já už jsem jako to moje děcko,“ postěžovala si mi nedávno jedna známá: „Šaty neustále zapatlané, s nekoordinovanými pohyby, a když otevřu pusy, nedám dohromady kloudnou větu! To jsem netušila, že mi dá mateřství takhle zabrat!“

Když se podíváme zpět do historie, uvědomíme si, že nikdy nebylo péči o dítě a slaďování práce a rodiny věnováno tolik pozornosti jako dnes. Odborníci chrlí jednu teorii či reformu za druhou. Rodiče si lámou hlavu, jak udělat kariéru a zároveň vypiplat co nejbáječnějšího potomka. A problémů s mládeží nebývá, spíše naopak.

Proč je tomu tak?

Protože rodič, jehož všední den se točí stále jen kolem dítěte, brzy ztumpachoví, a co hůř, hodnější děcko stejně nezíská. Přirozeností dítěte totiž je, že v rodiči očekává silnou aktivní osobu, která mu věnuje maximální a bezpodmínečnou lásku, ale zároveň nepřestane žít svůj vlastní smysluplný život.

Protože příliš mnoho z dnešních profesí není dobře slučitelných s rodičovstvím, mimo jiné proto, že se odehrávají mimo domov, a odbornost nejednou spočívá ve vysoce sofistikovaných dovednostech, které potřebují téměř sterilní klid a probíhají jen v hlavě mámy či táty a v počítači, takže malé dítě nemá co pozorovat ani napodobovat a nudí se.

Protože rodiče nemají jasno v tom, jak vymezovat hranice. Následuje zlobení a neposlušnost dětí, které tak dávají najevo frustraci z toho, že dospělí jim nejsou nápomocni stanovením jasných pravidel hry.

Rodiče tuší, že v jejich vlastním životě i životě dětí cosi podstatného chybí, ale až příliš často nevědí, co to je. Kniha, kterou držíte v ruce, přináší mnoho dalších postřehů a zkušeností k výše nastíněné problematice, a nakonec přichází s překvapivě jednoduchým vysvětlením:

Ztratili jsme nastavení parametrů, v nichž se má smysluplný život odehrávat. Smysl nespočívá ani v pochopení a přizpůsobení se složitosti současného stavu věcí, ani v bohatství, ani v pohodlí, ani v bezbřehé svobodě. Smysl je v jednoduchých, leč nutných, zákonitostech, jejichž pochopení nosíme v sobě, ale skryli jsme je pod nánosy civilizačního smogu a snahy vytřískat ze života za každou cenu maximum.

„Jdi do lesa k mravencům a uč se od nich,“ radí biblické přísloví.

„Jdi k jihoamerickým indiánům, možná leccos pochopíš,“ vyzývá autorka této knihy.

Ostatní už záleží jenom na nás.

Eva Labusová
nezávislá publicistka

Slovo překladatelky

Tato kniha se dotýká bolestivých témat. Pokud nemáte děti, zjistíte, jak odlišné mohlo být vaše dětství. Jak to, co jste považovali za normální, smutně ovlivnilo vaši šanci být šťastni v dospělém životě.

Pokud děti máte, zjistíte, že zatím žádná z výchovných knih, žádný z odborníků v oboru péče o dítě ani vaše tchýně vám nenabízejí takové informace, které by zaručovaly šťastné soužití s dětmi.

Anebo odhalíte oboje. Poznáte, jak dětem předáváte zažité vzorce, které jste nikdy nepodrobili kritickému zkoumání a které vás i vaše děti činí nešťastnými.

Na cestu zpátky ke štěstí není nikdy pozdě a tato kniha nabízí i řešení. Její autorka strávila dva a půl roku v pralese Jižní Ameriky u Yequánů a Sanemů, kteří žijí na úrovni doby kamenné. Jsou neustále vyrovnaní a šťastní. Jejich děti jsou veselé, obětavé, poslušné a naprosto spokojené.

Odpověď na otázku „proč“ však autorka nenašla hned. A my se můžeme k jejímu hledání připojit.

Tato kniha v sobě totiž skrývá tolik, co jihoamerický prales. Já jsem po první expedici, tedy po prvním přečtení, tušila, že jsem našla odpovědi na otázky, které jsem ještě dokonce ani nestihla zformulovat. Pokusila jsem se některé postřehy uplatnit v životě. Ale coby prvorodička jsem se tenkrát jen zmítala mezi tím, co

tvrdili odborníci (chytré knihy, porodní asistentky nebo dětský lékař), a tím, co jsem cítila.

Z každé další expedice-čtetby jsem si odnášela více a více. A na mých dětech je to poznat. Druhé a třetí si užívaly daleko více tělesného kontaktu. Daleko více kojení podle potřeby. Daleko více nošení v šátku. Daleko více důvěry v jejich schopnosti a instinkty.

Od ostatních dětí se odlišují jen částečně. Nemohou být stejně vyrovnané jako děti Yequánů. Společnost, ve které vyrůstají, je vůči dětem odmítavá, až nepřátelská. Ani já, jejich máma, se nechovám vždy správně. Ale přesto se odlišují. Návštěvy se mě ptají, čím to je. Výtisků *Konceptu kontinua* už jsem rozdala bezpočet...

Ale naštěstí existují i v naší společnosti lidé, kteří žádnou knihu nepotřebují, a přesto se nejen vůči dětem chovají správně. Pokud se totiž rozhodnete s dětmi splupracovat a necháte se unést jejich přirozeností, začnou se probouzet i vaše instinkty.

Bora Berlinger

Koncept kontinua

I my patříme k úspěšnému živočišnému druhu homo sapiens, který se vyvinul z primátů do lidské podoby. Kdyby žil člověk nadále tím dobře fungujícím způsobem života jako lovec-sběrač, tak jako ty poslední dva miliony let, mohl se dožít ještě mnohamiliontých narozenin. Dnes se naproti tomu například velká část ekologů domnívá, že každodenní lidská činnost snižuje šanci na to, aby se člověk dožil i jen příštího století.

Během těch krátkých několika tisíc let od doby, co zbloudil od způsobu života, ke kterému ho evoluce přizpůsobila, dokázal nejenom zničit přirozený řád celé planety, ale i pověst bytosti s evolucioně výborně vyvinutým zdravým rozumem, který její chování po miliony let řídil. Mnohé z toho člověk narušil teprve nedávno, spolu s tím, jak jsou poslední zbytky našich instinktivních schopností postupně odstaňovány a podrobovány nechápavému pohledu vědy. Stále častěji zkratuje svůj vnitřní smysl pro to, co je pro něj nejlepší, protože nechal intelekt, aby řídil jeho konání. A intelekt toho o opravdových potřebách nikdy moc nevěděl.

Tak například rozhodování o tom, jak zacházet s miminkem, není věc našich rozumových schopností. Znamenitě vyvinuté a jemné instinkty specializované na každý detail péče o dítě jsme měli dlouho předtím, než jsme se vůbec stali něčím podobným homo sapiens. Ale my jsme se rozhodli tyto dlouho uchovávané znalosti mařit tak důsledně, že teď na plný úvazek zaměstnává-

me badatele, aby nám objasnili, jak se máme chovat vůči dětem, k sobě navzájem i k sobě samým. Není tajemstvím, že se odborníkům nepodařilo najít způsob, jak šťastně žít. A čím méně se jim to daří, tím více se pokoušejí přenést problém do oblasti rozumu, a to, co rozum nemůže pochopit či kontrolovat, si vůbec nepřipouštět.

Intelekt si nás docela slušně podrobil. Náš vnitřní smysl pro to, co je pro nás dobré, byl nahlodán do takové míry, že si skoro neuvědomujeme, že vůbec pracuje, a skoro už neumíme rozlišit autentický podnět od neautentického.

Jsem však přesvědčena, že navzdory naší ztracenosti a našim postižením máme možnost začít znovu a najít cestu zpět. Přínejmenším bychom mohli zjistit, co je v našem zájmu, a neplýtvali i nadále energií tím, že bychom ji vynakládali na to, co nás stále víc svádí z pravé cesty. Vědomá část naší mysli by měla pracovat podobně jako „technický rádce“ ve válce: když vidí, že něco dělá špatně, měla by se stáhnout a nepostupovat hlouběji do nepřátelského území. Naše schopnost myslet má hodně úkolů; nemusí si přivlastňovat práci, kterou po mnoho milionů let vykonávaly pro tyto úkoly daleko lépe vyvinuté instinkty. Kdyby i instinkty byly vědomé, v okamžiku by mysl zaplavily tak, že by ji to vyřadilo z provozu. Pokud pro nic jiného, tak proto, že vědomí se ze své podstaty může zabývat pouze jedním úkonem, zatímco podvědomí může provádět velký počet pozorování, výpočtů, syntéz a výkonů současně a správně.

„Správně“ je v této souvislosti docela ošidný výraz: předpokládá, že máme o výsledku svého konání stejné představy. Rozumové představy o záměrech našeho jednání se ale liší od člověka k člověku. *Výraz „správně“ zde označuje to, co odpovídá odvěkému kontinuu našeho druhu, poněvadž je to přizpůsobeno sklonům a očekáváním, s nimiž jsme se vyvinuli.* Očekávání v tomto smyslu je v člověku zakotveno tak hluboko, že tvoří součást jeho vlastního uspořádání. Jeho plíce nejenomže vzduch očekávají, můžeme říct, že samy tím očekáváním jsou, oči jsou očekává-

ním světelných paprsků specifické vlnové délky odrážených tím, co je pro něj užitečné vidět, a v čase, kdy je pro jeho druh užitečné vidět. Uši jsou očekáváním zvukových vln způsobených událostmi, které se s největší pravděpodobností člověka týkají, jako třeba hlasů ostatních lidí; hlas je očekáváním fungujícího sluchu. Tento seznam lze donekonečna doplňovat: vodě odolná kůže a vlasy: očekávání deště; ochlupení v nose: očekávání prachu; pigmentace kůže: očekávání slunce; systém potních žláz: očekávání horka; srážlivost krve: očekávání zranění na povrchu těla; jedno pohlaví: očekávání druhého pohlaví; reflexní mechanismus: očekávání potřeby rychlé reakce v kritické situaci.

Jak vědí síly tvořící člověka předem, co bude potřebovat? Toto tajemství spočívá ve zkušenostech. Řetězec zkušeností, který připravuje člověka na jeho pobyt na zemi, začíná v dobrodružstvích prvního jednobuněčného organismu. V jaké byl teplotě, jaké bylo složení jeho okolí, dostupná výživa, zda změny a narážení na jiné organismy či příslušníky vlastního druhu byly předány jeho potomkům. Na základě těchto dat, dále předávaných způsoby, jež jsou vědě zatím z větší části neznámé, velice pomalu docházelo ke změnám, a ty po velice dlouhé době vytvořily různorodost druhů, které byly schopny přežít a rozmnožovat se, protože se s okolím vypořádaly různými způsoby.

Když se systém obměňuje, stává se komplexnějším a zřetelněji se přizpůsobuje větší rozmanitosti okolností. Vždy je pak výsledkem jeho lepší stabilita. Život sám je méně ohrožen přírodními katastrofami. I kdyby byla celá jedna forma života setřena z povrchu zemského, existuje mnoho dalších, které budou dál žít. Budou se dál přizpůsobovat a rozlišovat, budou stabilnější a odolnější. (Není nepravděpodobné, že několik „prvních“ forem vymřelo, než třeba i miliony let po té poslední jedna přežila a včas se proměnila, aby ji nějaký nesnesitelný živel přírody neumlčel.)

Souběžně pracovaly v každé formě a v každé části všech forem stabilizující síly, které využívaly údajů ze zděděných zkušeností i ze všech kontaktů s okolím a vytvářely vybavení ještě komplexnější, tak aby se potomci mohli ještě lépe vypořádat s tím, co je potká. *Struktura každého jedince tak tedy byla odrazem zážitků, o kterých předpokládá, že ho potkají.* Zážitky, které mohl tolerovat, byly definovány okolnostmi, na které se adaptovali jeho předci.

Pokud se vyvíjející organismus formoval v prostředí, kde teplota nikdy nepřestoupila 50 °C ani neklesla pod 7 °C na více než pár hodin, byla následující forma schopna téhož; ale nebude schopna lépe než její předchůdci zachovat si svůj stupeň blaha, pokud bude vystavena nadměrně dlouhým periodám na hranicích odolnosti. Železné zásoby by se vyčerpaly, a pokud by se nedostavila úleva, došlo by k uhynutí jedince či druhu. *Pokud chceme vědět, co je správné pro daný druh, je nutné znát jeho vrozená druhová očekávání.*

Kolik toho víme o vrozeném očekávání člověka? Docela dobře víme, co dostává, často je nám namlouváno, co chce nebo co by podle stávajícího žebříčku hodnot *měl* chtít. Ironicky je ale jedním z největších tajemství, jakými očekáváními ho coby poslední článek v historické linii dědění vybavila jeho evoluční minulost. Intelekt převzal rozhodování o tom, co je nejvhodnější, a na své svrchovanosti trvá. Tak došlo k tomu, že jsou kdysi naprosto známá lidská očekávání vhodného zacházení a vhodného prostředí mařena do takové míry, že člověk často mluví o štěstí, když zrovna není bezdomovec nebo nemá bolesti. A i když říká „mám se dobře“, je v něm jakýsi pocit ztráty, pocit vykořevení, touha po něčem, co neumí pojmenovat. Když se zeptáte přímo, zřídka to popře.

Jak se tedy dostat k přesnému popisu evolucí vyvinutých očekávání člověka? Studium nejmladšího, civilizovaného modelu určitě ne.

Srovnání s jiným živočišným druhem může být užitečné, ale i zavádějící. Lze ho využít při zkoumání těch základních potřeb, které se vyvinuly dlouho před vznikem člověku podobných druhů. Je to například potřeba vzduchu na dýchání. Ta vznikla před stovkami milionů let a je společná mnoha našim zvířecím kolegům. Daleko přínosnější je však studovat lidské objekty, které dosud neopustily kontinuum vhodného chování a prostředí. Možná se nám podaří rozpoznat ta z našich očekávání, která jsou méně zřejmá, než že potřebujeme vzduch k dýchání, vždy však zůstane velké množství jemnějších očekávání, která ještě musíme definovat. Teprve pak si budeme moci vzít na pomoc počítač, jenž nám pomůže podchytit některé nepatrné útržky našich instinktivních znalostí. Musíme proto neustále vyhledávat příležitosti, které vrátí do původního stavu naši vrozenou schopnost vybrat si to, co je vhodné. Nemotorný intelekt, pomocí kterého se teď musíme pokusit tuto schopnost rozpoznat, se pak může zabývat úkoly, které umí řešit lépe.

Očekávání, se kterými přistupujeme k životu, se proplétají s pudy (např. sát, vyhybat se zranění, lézt, plazit se, napodobovat). Pokud jsou okolnosti a očekávaná péče dostupné, naše sada sklonů začne vzájemně působit, tak jak ji k tomu zkušenosti našich předků připravily. Když očekávané nenastane, opravné a kompenzační sklony se pokoušejí nastolit rovnováhu.

Lidské kontinuum můžeme tedy definovat jako posloupnost zážitků, které odpovídají očekáváním a sklonům lidského druhu v prostředí shodném s tím, ve kterém se tyto sklony a očekávání formovaly. Za vhodné prostředí nepovažujeme jen přírodní podmínky, ale i sociální uspořádání, které zahrnuje vhodnou péči a vhodné chování okolních lidí. Kontinuum jedince je celek, přesto tvoří část kontinua rodiny, která je opět částí širší rodiny, společenství a kontinua druhu, stejně jako kontinuum lidského druhu tvoří součást kontinua celého života. Každé kontinuum má vlastní očekávání a sklony, které pramení z dlouhé formativní minulosti. Dokonce i kontinuum ži-

vých bytostí ze své zkušenosti očekává škálu vhodných faktorů v anorganickém okolí.

V žádné formě života není tendence vyvíjet se náhodná, ale sleduje vlastní zájmy. Míří k větší stabilitě — tj. k větší různorodosti, a tím i přizpůsobivosti.

V žádném případě to ale není to, čemu říkáme „pokrok“. Evoluční odolnost vůči změnám není v rozporu se sklonem vyvíjet se, je nezbytnou silou k udržení stability jakéhokoli systému. Můžeme jen hádat, co naši vrozenou odolnost vůči změnám před několika tisíci let přerušilo. Důležité je pochopit rozdíl mezi evolucí a změnami evolucí nepodmíněnými. Jejich smysl je diametrálně odlišný. To, co evoluce rozrůžňováním vyvíjí, se stále přesněji přizpůsobuje našim požadavkům. Pokrok to ale ničí tím, že zavádí chování či okolnosti, které neberou ohled na celou řadu faktorů, jejichž cílem je sloužit našim nejlepším zájmům. Změna může pouze nahradit kus dobře integrovaného chování chováním neintegrovaným. Nahrazuje to, co je komplexní a přizpůsobené, tím, co je jednodušší a méně přizpůsobené. Změna vytváří tlak na rovnováhu systému, který je tvořen mnoha vzájemně propojenými faktory.

Evoluce vytváří stabilitu, změna přináší zranitelnost.

Podle těchto pravidel fungují i sociální systémy. Vysoce vyvinutá kultura — způsob života skupiny lidí, který naplňuje jejich sociální očekávání — může mít jakoukoli z mnoha možných forem. Vnější znaky těchto forem lze snadno měnit, jejich základní principy jsou nejméně proměnlivé a v jistých základních bodech nutně identické. Vůči změnám bude taková kultura odolná, pokud jí předcházela dlouhý časový vývoj, tak jako je tomu u stabilních systémů v přírodě. Její povrchová struktura (detaily chování, rituály, požadavky na konformitu) se může tím více měnit, čím méně se intelekt míchal do instinktů během formování vzorců chování. Její jádro (postoje jedince k sobě samému a k právům druhých; citlivost k instinktům nutným pro přežití, zdraví, spokojenost a vyvážené druhy činností; pud za-

chování druhu a hospodárného zacházení s rostlinami a zvířaty v přírodě atd.) pak bude daleko stabilnější. Jedním slovem: čím silněji je kultura postavena na intelektu, tím více omezuje jedince, aby se udržela.

Není zásadního rozdílu mezi naším čistě instinktivním chováním, s jeho sklony a očekáváním, a naším stejně instinktivním očekáváním vhodné kultury. Takové, ve které můžeme rozvíjet své sklony a uspokojovat očekávání — nejdřív vhodné péče v novorozeneckém věku a postupně (přizpůsobivějšího) *způsobu* péče — celé řady podmínek, jimž jsme schopni, ochotni a připraveni se přizpůsobit.

Role kultury v lidském životě je stejně legitimní jako role jazyka. Obojí se rozvíjí na základě kladného ohlasu okolí. Dítě rozvíjí své sociální chování uprostřed očekávaných vlivů a příkladů, které mu ukazuje jeho společnost. Vrozená tendence ho také pohání, aby dělalo to, co vnímá, že od něj lidé okolo očekávají. A osoby v jeho okolí mu zřetelně dávají najevo, co od něj očekávají v souladu s kulturou. Učení je proces, během kterého se naplňují očekávání jistého druhu informací. Tyto druhy se množí v konečném komplexním řádu stejně tak jako vzorce řeči.

Kulturní systém dobra a zla je schopen života pouze tehdy, pokud jeho základ odpovídá normám našich očekávání, tak jak je chrání a předává smysl jedince pro kontinuum. Ten je podněcován spokojeností a udržován ve správném kurzu přirozeným odporem, který roste s tím, jak se blíží patřičné hranice. V rámci základních parametrů se mohou specifické detaily takového systému donekonečna obměňovat — tak vzniká dostatek prostoru pro individuální či kmenové rozdíly.

O autorce

Jean Liedloffová se narodila a vyrostla v New Yorku. Absolvovala Drew Seminary pro dívky a studovala na Cornell University, ale protože začala cestovat, studium nedokončila. Zlákala ji Evropa a posléze jihoamerická džungle. Vydala se na čtyři expedice do Venezuely k indiánům žijícím jako v době kamenné, což ji posléze přivedlo k přesvědčení, že „lidé v západní civilizaci tragicky nerozumí své přirozenosti“. Tato zkušenost ji též donutila radikálně změnit názor na to, co je lidská přirozenost. Po páté expedici, na níž si utvrdila svá předchozí pozorování, napsala *Koncept kontinua*. V knize nám ukazuje, proč jsme ztratili velkou část schopnosti být šťastní. Dále nabízí praktické způsoby, jak ji znovu objevit — pro nás i pro naše děti. Pro studenty, lékaře, rodiče, psychoterapeuty a širokou veřejnost vede semináře zaměřené na vysvětlení a nápravu osobního odcizení a sociálních poruch a vyučuje psychoterapii založenou na konceptu kontinua.

V současnosti žije v Sausalitu v Kalifornii na obytném člunu, kde také nabízí terapeutická sezení.

O rodičovských skupinách

Řada rodičů se v dnešním světě pokouší do různé míry uplatnit principy kontinua i v civilizovaném prostředí. Jsou to nejrůznější lidé. Od ekologicky orientovaných přes naprosto nenápadné až po lékaře a advokáty. Všichni však mají tu zkušenost, že není jednoduché žít kontinuálně v nekontinuální společnosti. Proto se setkávají na internetu nebo se nechají zapsat do adresáře, aby mohli kontaktovat další praktikující osobně.

V angličtině je to na: <http://www.continuum-concept.org/>. V němčině na <http://www.continuum-concept.de/> anebo na velice prakticky zaměřených stránkách: <http://www.continuum-concept.net/>. Česká síť podobně smýšlejících lidí se začíná setkávat na www.mokosha.info.

Také je možné se písemně obrátit na The Liedloff Continuum Network (Zájmová skupina Kontinua podle Liedloffové). Pokud chcete zjistit adresy členů z celého světa, napište na adresu: Box #6, Issaquah Dock, Sausalito, CA 94965, USA.

Prosím uveďte, zda chcete, aby bylo vaše jméno uvedeno v adresáři. Je možné si také objednat zpravodaj. Pošlete-li ofran kovanou obálku se zpáteční adresou, budou vám zaslány všechny potřebné informace.

Obsah

Slovo úvodem	6
Slovo překladatelky	8
Úvod	
Rodičům	10
Kapitola první	
Jak jsem naprosto radikálně změnila myšlení	21
Kapitola druhá	
Koncept kontinua	39
Kapitola třetí	
Počátek života	46
Kapitola čtvrtá	
Růst	91
Kapitola pátá	
Ochuzení o základní zážitky	122
Kapitola šestá	
Společnost	148
Kapitola sedmá	
Jak zařídit, aby kontinuum opět fungovalo	161
O autorce	173
O rodičovských skupinách	174

Jean Liedloffová je spoluzakladatelka časopisu *Ecologist* a přispívá do *Sunday Times*. V mnoha zemích pořádá psychoterapeutické semináře, na nichž odhaluje, proč jsou lidé žijící na Západě tak nespokojení a často nešťastní. Po několika expedicích mezi jihoamerické indiány rozpoznala, že tyto pocity mohou pramenit z neuspokojených potřeb miminek a malých dětí, které se na Západě snažíme vychovávat podle všemožných teorií, jen ne podle vlastní intuice a evolucí vytvořených jednoduchých pravidel a očekáváníí.

Její kniha *Koncept kontinua* se dočkala vynikajícího kritického přijetí a byla přeložena už do třinácti světových jazyků. Velmi jasně a přesvědčivě v ní vysvětluje, jak je potřeba zacházet s našimi nejmenšími, aby z nich vyrostly spokojené a samostatné děti a posléze dospělí lidé, kteří si nepotřebují „léčit“ své deprivace z dětství všemi možnými způsoby, počínaje drogovou závislostí a konče nezdravými partnerskými vztahy, a jsou schopni vést plnohodnotný život, jenž nebude naplněn věčnou nespokojeností a hledáním „něčeho“, co nalézt nelze. Našemu vlastnímu životu tak dává úplně nový rozměr a pomáhá lidem najít jednoduchou, a přitom málo předvídatelnou odpověď na často kladenou otázku — proč nejsme šťastní.

„Pokud by vůbec mohla kniha zachránit svět, byla by to tato kniha.“

JOHN HOLT

„Když bych měl vybrat povinnou četbu pro nastávající rodiče, dal bych jim do ruky tuto knihu.“

GEORGE LEONARD